

Az első négy évszázad egyházfegyelmi forrásainak meghatározásához használt módszer újraértékelése*

Bevezetés

Az Egyház kezdetektől fogva rendelkezett jogi jellegű szabályokkal.¹ Ezek a szabályok nem pusztán a Krisztus nevére megkeresztelkedettek közötti viszonyokat rendezték, hanem elszakíthatatlanok voltak Jézusnak az Isten Országára vonatkozó tanításától, cselekedeteitől és az általa alapított szentségek kiszolgáltatásától, különös tekintettel az Oltáriszentség megünneplésére. Az „Isten népe”, „választott nép”, „Izrael”, és az „Új Izrael” kifejezések és tartalmuk sem hagyható figyelmen kívül, ha az egyházi jog kialakulásáról beszélünk. Az első palesztinai keresztény közösségek számára a „régiekhagyománya” (*traditio*) éppen a zsidóság jogát jelentette, amit a Misnában olvashatunk. Nem véletlen tehát, hogy az „Új Izrael” – vagyis az Egyház – szoros intézményi és jogalkotási formákban megnyilvánuló kapcsolatot mutat a kezdetekben. Ez kifejeződik abban is, hogy az apostolok ragaszkodtak az „Íráshoz”, azaz a Tórához és az „ősök hagyományaihoz”, illetve továbbra is részt vettek a jeruzsálemi templomi liturgiában és eljárak a zsinagógába.² Azonban ezzel párhuzamosan, összegyűltek a kenyértörésre, Jézus Krisztus megváltó művének megünneplésére.³ Ennek a szoros kapcsolatnak számos vonatkozása került már a korábbiakban is kifejtésre. Itt én egy eddig nem nagyon vizsgált sajátosságra hívnám fel a figyelmet, amely a jövőben alapvetően hozzájárulhat a korai egyházi dokumentumok (legye-

* A jelen tanulmány a *Coptic Orthodox Cultural Center*-ben (Kairó, Egyiptom), és *Monastery of St. Mina*-ban (Mariout, Egypt) készült, és kiegészítésre került a *Wilmington Community of St. Michael's Abbey of the Norbertine Fathers*-ben (Los Angeles, CA), a *British Library*-ben (London), a *Collegio S. Norberto*-ban (Róma), és a *Biblioteca Apostolica Vaticana*-ban (Vatikán). A munka a *Fundación Derecho y Europa* (Madrid – Coruña) kutatási programja keretében került összeállításra. Itt szeretnék köszönetet mondani II. Tawadros kopt pápának, aki különleges hangsúlyt helyez a korai egyiptomi keresztény örökség feltárására, és szerepének a keresztény forrásokon belül történő, tudományos megalapozott kutatásokon belüli méltó helyreállítására.

¹ SZUROMI Szabolcs Anzelm (2011), *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. Források és intézmények* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae, III/15.), Budapest. 5.

² ERDŐ Péter (1995), *Az egyházjog teológiája – intézménytörténeti megközelítésben* (Egyház és jog, II.), Budapest. 87-102.

³ SZUROMI 2011:14-16.

nek azok akár keresztelési feljegyzések) datálásában és lokalizációjában. Ezzel az izraelita időszámítás keresztények általi használatára utalok. A naptár természetesen II. Hillél-re megy vissza (†365), és összeállítását 359-re teszik. Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy ez egyáltalán nem előzmények nélküli, hiszen a babiloni naptár alapján készült el, ami Kr.e. XXI. századi ún. *Umma* naptárra épült, és a zsidóság a babiloni fogság alatt (Kr.e. 586-538) vette át.⁴ Alexandriában számos olyan eredeti keresztelési dokumentumot, vagy töredéket sikerült azonosítanom 2022-ben, amelyek a megkeresztelés dátumát a babilóniaiaktól átvett naptár szerint adták meg.⁵

Külön figyelmet érdemel a szentségek kiszolgáltatása az ősegyházban, mint ami a legmeghatározóbb forrása a kánoni jogi előírások letisztulásának.⁶ A keresztség, a bérmálás és az Eucharisztia szentségét közösen beavató szentségeknek nevezzük⁷, mivel ezeknek a szentségeknek a vételével kerül be a hívő a teljes egyházi közösségbe.⁸ Közülük az első, amit a többi szentség kapujának is tekintünk, a keresztség, ami mind a nyugati, mind a keleti tradícióban szorosan összekapcsolódott a bérmálás szentségével.⁹ A keresztelésre maga Jézus buzdít az ún. nagy missziós parancsban (Mt 28, 19) és már a *Didakhéban* aprólékos előírásokat találunk mind a keresztelésre, mind pedig az arra való felkészülésre (ima, böjt, bűnbocsánat kérése, fogadalom, hitvallás) vonatkozóan.¹⁰ A III. századi *Traditio Apostolica* pedig külön kitér nemcsak a keresztség elnyerésének rítusára, hanem az előtte

⁴ Frederick Mario FALES (1982), 'A List of Umma Month Names', *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*, 76 (1982) 70–71.; Sacha STERN (2000), 'The Babylonian Calendar at Elephantine', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 130 (2000) 159–171.

⁵ A jelen sorok szerzője jelentős – jelenleg kiadás alatt lévő – alap kutatásokat folytatott az egyiptomi eredetű II-V. századi, a tudományos kutatás által eddig még nem vizsgált papirusz-töredékek szövegkritikai, lokalizációs és datálási kutatása területén. Ezek a vizsgálatok lényeges, új és kiegészítő adatokkal gazdagították a legkorábbi egyházfegyelmi forrásainkról, és az apostoli atyák korából származó szövegeink korábban – a töredékkutatás nem elégséges mértékének következtében – megállapított adatait.

⁶ SZUROMI Szabolcs Anzelm (2017), *Az egyházi intézményrendszer története*. Budapest. (Szent István Kézikönyvek, 15.) 29-52.

⁷ Joseph POHLE (1919), *The Sacraments. A Dogmatic Treatise*, I: *The Sacraments in General. Baptism. Confirmation*, London, 3. kiad. 191-199.; Liam G. WALSH (1988), *The Sacraments of Initiation* (Geoffrey Chapman Theology Library), London. 70-71.; José SARAIVA MARTINS (1988), *I sacramenti dell'iniziazione cristiana. Battesimo Cresima ed Eucarestia*. Pontificia Università Urbaniana. Roma. (Subsidia Urbaniana, 37.) 30-39.

⁸ Louis LIGIER (1966), 'De la cena de Jésus à l'anaphore de l'Église', *La Maison-Dieu* 87 (1966). 7-51.

⁹ Vö. Simon LÉGASSE (197), 'Baptême juif des prosélytes et baptême chrétien', *Bulletin de littérature ecclésiastique* 77 (1976). 3-40.

¹⁰ Willy RORDORF – André TUILLER (ed.) (1978), *La Didaché*. Paris. (Sources Chrésiennes, 248.).

lévő három éves katekumenátusra is.¹¹ Megfigyelhető tehát, hogy első három században a keresztség és a bérmálás elválaszthatatlan sort alkottak, így nem véletlen, hogy a keresztség kiszolgáltatójának a megnevezésénél is a korai források, majd később ezeknek a középkori kánjogi gyűjteményekbe bekerült részletei, a püspököt jelölik meg, mint a keresztség kiszolgáltóját.¹² A megkeresztelkedettek már a korai időszakban is részt vehettek a teljes eucharisztikus áldozaton, azaz a szentmisén.¹³ A keresztségre vonatkozó egyházfegyelmi rendelkezések a szentségi jog egyik nagy területét képezik, így a következőkben szigorúan és szűken csak a keresztség kiszolgáltatását érintő kérdésekkel kapcsolatos intézkedéseket kívánjuk vizsgálni, néhány – általunk jelentősnek tartott – hangsúlyt elhelyezve.

Hasonlóan kiemelkedő jelentőségű helyet foglal el a korai kánoni forrásokban a hit átadásának a kérdése. A II. századi külső támadások erőteljes hatással voltak az autentikus – Jézus Krisztusra visszanyúló – keresztény tanítás következetes kifejtésére és védelmére (különös tekintettel az attól elhajló különféle szekták tevékenységével és tévtanaik terjesztésével szemben). Ez azonban pozitív módon hatott az Egyház belső szervezetének fejlődésére és az ortodox tanítás rögzítésére. Erre a korra jellemző az ún. apologéták tevékenysége, vö. Arisztidész, Szt. Jusztinosz, Tatianosz, Athénagorasz, Antiochiai Szt. Theophilosz, Szardeszi Melitón, Hermiasz, Szt. Ireneusz).¹⁴

Jól látható, hogy az Egyház saját jogának megszületése nem vezethető vissza pusztán az izraelita jogból átvett – más tartalommal alkalmazott – elemekre, vagy később a római jog és terminológiájának a hatására.¹⁵ Már a kezdetektől megtaláljuk azt a sajátos és egyedülálló belső identitást, amit az Egyház életéhez, a szentségekhez és a hit átadásához kötődő liturgikus előírások, mint sajátos jogi rendelkezések jelentenek.¹⁶

¹¹ Bernard BOTTE (ed.) (1989.⁵), *La tradition apostolique de Saint Hyppolyte. Essai de reconstruction* Münster. (Liturgiawissenschaftliche Quellen und Forschungen, 39.)

¹² Franz Xavier WERNZ (1894-1914), *Ius decretalium ad usum praelectionum in scholis textus canonici sive iuris decretalium*, I-VI. Romae, III. 727-728.

¹³ Polycarpus RADÓ (1961), *Enchiridion Liturgicum*, I. Romae-Friburgi-Barcinone. 643-646.

¹⁴ VANYÓ László (1980), *Az ókeresztény egyház és irodalma*, Budapest Szent István Társulat. (Ókeresztény írók I.) 282-331.

¹⁵ Jean GAUDEMET (1979), *La Formation du droit séculier et du droit de l'Église aux IVe et Ve siècles*, Paris, 2. kiadás. 205-215.; Andreas HOFFMANN (2000), *Kirchliche Strukturen und Römisches Recht bei Cyprian von Karthago*, Paderborn-München-Wien-Zürich. (Rechts- und Staatwissenschaftliche Veröffentlichungen der Görres – Gesellschaft, Neue Folge, 92.) 47-150.

¹⁶ SZUROMI 2017:24-27.

Az első négy évszázad egyházi jogszabályainak jellegzetességei

Az időszak kánoni forrásairól, keletkezéséről, kölcsönhatásairól, szerzőségéről, szerkezetéről, osztályozásáról, tartalmi elemeiről és mindennek az egymáshoz való viszonyáról, majd hatásáról a következő egyházfegyelmi rendelkezések és gyűjtemények megszületésére számos terjedelmes munka született.¹⁷ Sőt, az elmúlt két évtizedben jelentősen megélenkült ezeknek az átfogó – vagy éppen egy-egy konkrét jelentős forrást tárgyaló – műveknek az összeállítása. Ennek indoka a szövegkritikai elvek egyre precízebb és következetesebb használata; a források tartalmi kérdéseinek megfelelő – kortárs – kontextusba történő helyezésére irányuló igény; valamint nagyszámú, eddig ismeretlen szövegtanú elemzése, felfedezése, különös hangsúllyal a töredékkutatás megerősödésére. Mindezt természetesen a legújabb – az egyes kéziratok elemzését megkönnyítő – számítógépes technológia is jelentősen segíti, ami azonban magát a szakmai, nyelvi, történelmi, egyházfegyelmi stb. ismeretet nem képes pótolni.

Az első négy évszázad jogképződését a fent említett művek továbbra is hat fő csoportba szokták felosztani, amely: 1) az apostoli tekintélyre történő utalás; 2) a szokásjog elsőbbsége (a később rögzített írásbeli formával szemben); 3) a liturgikus jognak a hangsúlyos szerepe; 4) a zsinati törvényhozás (beleértve azokat a zsinatokat is, amelyeknek a szövege nem maradt fenn, azonban Cesareai Euszebiosz egyháztörténeti munkájából értesülünk róluk¹⁸); 5) a pápai jogalkotás és az annak eredményeként megszülető kánoni szövegek; 6) a püspökök egyedi rendelkezései, amelyek túllépnek egy konkrét „egyház” fegyelmi keretén, és jóval szélesebb körben befolyásolják az Egyház fegyelmi életét, majd pedig jogalkotását.

A felsorolt hat hagyományos jellegzetesség mellett rá szeretnék mutatni két, hasonló jelentőséggel rendelkező szempontra, amelyek a fenti kategóriákkal ugyan átfedésben vannak, azonban speciális ismeretük elengedhetetlen az egyes források pontos meghatározásához, és a konkrét keresztény közösség kortárs életének világosabb megértéséhez. Ezek egyfelől az egyes egyházak szentségkiszolgáltatásához fűződő egyéni szokások, hagyományok és formulák, amelyek feltárása a legutóbbi években számos formula és gyűjtemény keletkezési helyének és idejének módosításához vezetett.

¹⁷ ERDŐ Péter (2018), *Az ókori egyházfegyelem emlékei, I-IV. század*. Budapest, Szent István Társulat. (Ókori Keresztény Írók, 2.) Részletes bibliográfiával.

¹⁸ CAESAREAI EUSZEBIOSZ (2020), *Egyháztörténete*, Budapest, Szent István Társulat. (Ókori Keresztény Írók, 3.) A zsinatok felsorolásához vö. Joseph Anton FISCHER – Adolf LUMPE (1997), *Die Synoden von den Anfängen bis zum Vorabend des Nicaenums*. Paderborn-München-Wien-Zürich. (Konziliengeschichte, Reihe A: Darstellungen.) 1997. 21-381.

Másfelől a fennmaradt szövegtanúk földrajzi eloszlásának eltérései és ennek indokainak elemzése.¹⁹

A fentiek előre bocsátása után, a vizsgált időszak tekintetében a következő legjelentősebb kánonjogi műveket, illetve forrásokat sorolhatjuk fel: *Traditio Apostolica* (hagyományos keletkezési dátuma 215-235)²⁰; *Didaskália* (a III. század közepe előtt)²¹; *Apostoli egyházi rendtartás* (hagyományos keletkezési dátuma 300 körül)²²; *Apostoli kánonok* (hagyományos keletkezési dátuma 380-400)²³. A zsinati források közül: *Elvira* (hagyományos dátuma 300 körül)²⁴; *Arles* (314)²⁵; *Ankyra* (314)²⁶, *Neokaiszareia* (314-319)²⁷; *Nikaiai Egyetemes zsinat* (325)²⁸; *Antiochia* (330 körül)²⁹; *Gangra* (hagyományos dátuma 340-342)³⁰; és *Szerdikeia* (342-343)³¹.

Az említett kánonjogi forrásoknál több helyen hangsúlyoztam, hogy a „hagyományos keletkezési dátum” szerint. A kiegészítő megjegyzés oka, hogy éppen ezek azok a gyűjtemények, vagy fegyelmi rendelkezések, amelyeknek időpontját – gyakran keletkezési helyét is – sikerült módosítani a 2022-ben összeállított új, összehasonlító szövegelemzési szempontrendszer alapján. Az első – és az egyik legfontosabb korai egyházfegyelmi forrásunk – a *Traditio Apostolica* (magyarosan: Apostoli hagyomány). Keletkezési dátumát (215-235) már eddig is többször pontosították. Mivel a mű eredeti görög szövege elveszett, a kutatók a különböző fordításokra hagyatkozni. Voltak olyanok, akik egészen egy II. század előtt már létezett hagyományra vezették vissza, de olyanok is, akik egészen 375 és 400 közötti késői időszakot valószínűsítették. Ezért szükséges külön utalni a teljesnek tekintett szöveget megőrző latin verzióra, ami meghatározó forrásként alapjául szolgált a gyűjtemény téves, 215-re történő datálásának. Ez utóbbi elméletet azonban már a '80-as évek végétől elvetette a tudományos szakma. A másik jelentős hagyományt a keleti fordítások alkotják (korábban „egyiptomi egyházi rendtartásnak” is nevezték a szöveget), közülük kiemelkedik a kopt

¹⁹ SZUROMI Szabolcs Anzelm (2011), *Egyházjogi metodológia*. Budapest. (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/8.) 46-47, 56-64.

²⁰ ERDŐ 2018:51-54.

²¹ Ibid., 54-57.

²² Ibid., 57-59.

²³ Ibid. 60-64.

²⁴ Ibid., 73-76.

²⁵ Ibid., 76-79.

²⁶ Ibid., 79-80.

²⁷ Ibid., 80-81.

²⁸ Ibid., 81-85.

²⁹ Ibid., 85-87.

³⁰ Ibid., 88-89.

³¹ Ibid., 89-92.

és az etióp változat, valamint arab és görög nyelvű átírások. Mértékadó kritikai kiadását Bernard Botte készítette el 1963-ban³², amellyel összefüggésben azóta több kutató is módosításokat javasolt az újabb vizsgálatok alapján (pl. Paul F. Bradshaw 2002-ben). A legutóbbi és legalaposabb kritikai kutatásokat Alistair C. Stewart végezte el a szövegen 2001-ben és 2005-ben, összehasonlítva a latin nyelvű fordítás tartalmát és szerkezeti elemeit a kopt és az etióp verzióval. Stewart a nyugati eredetet részesítette előnyben azzal, hogy két szerzői réteget különböztetett meg a szövegben: a 2015 előtti, és egy 215 és 235 közötti. Ezekben a kutatásokban elsődlegesen a keresztelés liturgikus szövegének az összehasonlítására helyezte a hangsúlyt, különösen 2020-2022-ben közzétett írásaiban.³³ Ezen belül a kérdés-felelet formára, amit munkáiban az egyiptomi szokástól eltérőnek tekintett, azonban nyitott volt a további pontosításra. Az általam 2022-ben végzett kutatás Egyiptomban elsődlegesen a szahidi kopt szöveghagyományra és az abban használt liturgikus szakkifejezések vizsgálatára összpontosított. A többi szövegtanúban ezeknek a szakkifejezéseknek a megfelelő párhuzamát igyekeztem azonosítani. Mindezen túl, magát a szahidi és a bohairi kopt változat teológiai és liturgikus szakkifejezéseit vetettem össze más kortárs egyházfegyelmi, papirusz töredékeken fennmaradt szakkifejezés-rendszerekkel. Ezzel a munkamódszerrel sikerült megállapítani, hogy a szahidi kopt szöveg legkorábban 263-ban keletkezett, de semmiképpen sem 268 után (a datálást megkönnyítette a keresztelési dokumentumokon található, az izraeli szokás szerint a III. században követett, babilóniaiaktól átvett naptár alapján megadott dátum; valamint a Palmyrai Birodalom 269-ben bekövetkezett inváziójának dátuma³⁴). Sikerült megvizsgálni a keresztelés liturgikus szövegének a formáját, és a korabeli keleti, azon belül a kopt és etióp gyakorlatot. Alistair C. Stewart a kérdés-felelet formában elhangzó gyakorlatot – ahogyan említésre került – a nyugati hagyománynak tulajdonította, ellenben a kijelentés alapú keleti (pl. alexandriai) formulákkal. Az alexandriai eredetű keresztelési dokumentumokon végzett következetes vizsgálatom azonban minden kétséget kizáróan alátámasztotta, hogy a kérdés-felelet formában elhangzó keresztelési hitvallási formula már 263-ra bizonyosan része volt az egyiptomi kopt liturgikus hagyománynak. Ez az érvelésem Stewart legújabb tanulmányában már beillesztésre került.³⁵

³² Bernard BOTTE – HIPPOPLYTE DE ROME, *La Tradition Apostolique d'après les anciennes versions*. Paris, 2. kiadás, 1968. (Sources Chrétiennes, 11 bis.).

³³ Vö. pl. Alistair C. STEWART (2022), 'The Baptismal Formula: a Search For Origins', *Ecclesia orans* 39 (2022). 391-414.

³⁴ Vö. Andrew M. II SMITH (2013), *The Palmyrene Empire: A Crisis of Identity*. Oxford. 1-32.

³⁵ Alistair C. STEWART (2022), 'The Interrogation in Egyptian Baptismal Rites – A Further Consideration', *Questions Liturgiques* 102 (2022). 3-15.

Az Egyház mindennapi életét szabályozó másik III. századi kiemelkedő írott forrás, amelynek keletkezési időpontját sikerült módosítani, a *Constitutio ecclesiastica apostolorum* (magyar fordításban: Apostoli egyházi rendtartás, vagy más néven Szent Apostolok egyházi kánonjai), amelyet a hagyományos kutatás 300 körülire, azaz a III. és IV század fordulójára datált a korábbiakban. Keletkezését eredetileg Egyiptomba helyezték a kutatók.³⁶ A *Traditio Apostolica*-tól eltérően, ennek az alapvető műnek fennmaradt a görög nyelvű verziója, és a latin fordításának egy része. Utóbbi a híres Veronai kódexben³⁷ (és számos más fordításban, többek között kopt verzióban is). A legújabb kutatások (2006-tól) a Szíriában történt korai, azon belül a III. század eleji keletkezését valószínűsítik. Ez az állítás összefüggésben van több, jelenlegi szakértő által is vallott általános feltételezéssel, hogy az írott formában ismert forrásokot hosszabb időszakon keresztül meglévő szóbeli hagyomány előzte meg. Ennek az elméletnek a tényszerű alátámasztása azonban komoly nehézségekbe ütközik, így nem talált általános elfogadásra a szakértők között. Az Apostoli egyházi rendtartás keletkezési helyének és idejének meghatározására általam alkalmazott módszer megegyezett azzal, amit fentebb a *Traditio Apostolica*-ra vonatkozó adatok pontosítására használtam. Sőt, az eddig ismert szövegtanúkon túl sikerült egy eddig ismeretlen kopt nyelvű teljes szövegtanúját is azonosítani a vizsgált műnek Mairutban. Ez a szövegtanú, a korábban ismert kopt nyelvű változatokkal ellentétben, teljesen önálló kötetet képez, és nem valamely több művet tartalmazó gyűjteményes munkán belüli egységként helyezkedik el.³⁸ A kodológiai, paleográfiai nyelvtani, és összehasonlító szövegkritikai vizsgálat minden kétséget kizáróan alátámasztotta, hogy az újonnan azonosított kézirat, az eddig ismert legrégebbi szövegtanúja az Apostoli egyházi rendtartásnak. Az elemzésem során alkalmazott nyelvi- és irodalomkritikai módszer világosan kimutatta, hogy a szöveg nem lehet fordítás, tekintettel a meghatározó kortárs nyelvi és terminológiai sajátosságokra. Így az exemplár bizonyosan közvetlenül kopt nyelven került összeállításra. Ez az eredmény összhangban van a gyűjteményről kialakult régi meggyőződéssel, amely szilárd hagyomány alapján, az egyiptomi egyház jogkönyvének tekintette a művet. A kézirat maga alexandriai technikával elkészített egyiptomi papiruszra íródott, és az egyiptomi kopt keresztények kortárs írás- és fogalmazási formáját követi. A belső és külső tényekre figyelemmel végzett vizsgá-

³⁶ Vö. pl. Alphonsus M. STICKLER (1974), *Historia iuris canonici latini*, I: *Historia fontium*, Torino 1950 (repr. Roma 1974). 27.

³⁷ Vö. Erik TIDNER (1963), *Didascalia apostolorum, Canonum ecclesiasticorum, Traditionis apostolicae versionis latinae.*, Berlin. (Texte und Untersuchungen, 75.) 106-113.

³⁸ Mairut, Deir Mari Mina, Ms. 112 (leírása: Szuromi Szabolcs Anzelm, 2022. szeptember 3.).

lat alapján 264 és 269 közé tehető a kézirat keletkezési dátuma (a záró dátum tekintetében vö. a *Traditio Apostolica*-nál említettek).

Harmadikként, ehelyütt az Elvirai zsinat (*Concilium Eliberitanum*) problémakörét említjük, amelynek gazdag szakirodalma van, és a hagyományos álláspont megtartásának időpontját 300 körülire teszi. A zsinat szövegének keletkezéséről számos vélemény látott napvilágot, mivel a fennmaradt szövegtanúk jelentősen eltérnek egymástól.³⁹ Ennek alapján vannak olyan szerzők, akik mindössze az első huszonegy kánont tekintik eredetinek, és a továbbiakat olyan későbbi kiegészítéseknek tartják, amelyekkel az újabb hispániai zsinatok egészítették ki annak tartalmát.⁴⁰ Más vélemények szerint, az Elvirai zsinat valószínűleg nem egy konkrét hispániai zsinat szövegét tartalmazza, hanem eredetileg is egy korai kompiláció, amelynek forrásai a III. század második felében tartott partikuláris zsinatok anyagára nyúlnak vissza.⁴¹ A legutóbbi összehasonlító szövegkritikai vizsgálataim tükrében több, 250 előttről származó egyházfegyelmi anyag utólagos összegzése az általunk Elvirai zsinatként ismert kánonállomány.⁴² Hasonló pontosítást szükséges elvégezni a nemzetközi kutatás által 340-342-re helyezett Gangrai zsinat tényleges időpontjával kapcsolatban is. 2022 szeptemberében alkalmam volt egy korai, örmény nyelven íródott szövegtanújának a részletes elemzésére, amely minden kétséget kizáróan alátámasztotta a kézirat 337-ben történt keletkezését. A megvizsgált örmény szöveg jóval egyszerűbb szerkezetben és világosabban került megfogalmazásra, mint a Gangrai zsinat Joannész Szkholasztikosz gyűjteményében megmaradt, eddig eredetinek tartott görög nyelvű változata.⁴³

³⁹ Vö. Szabolcs Anzelm SZUROMI (2015), 'The Influence of the Universal and Particular Conciliar Discipline on the Hungarian Conciliar Legislation in the 11th – 13th Century', *Rivista Internazionale di Diritto Comune* 26 (2015). 179-197, különösen 187-190.

⁴⁰ Samuel LAEUCHLI (1972), *Sexuality and Power. The Emergence of Canon Law at the Synod of Elvira*. Philadelphia.; Hamilton HESS (2002), *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica*. Oxford. 40-42.; Manuel SOTOMAYOR – Teresa BERDUGO (2005), 'Valoración de las actas'. In Manuel SOTOMAYOR, – José Fernández URBIÑA (dir.), *El Concilio de Elvira y su tiempo*. Granada. 94-114.

⁴¹ Vö. Jesús MARTINEZ (1987), *Nuevos concilios hispano-romanos de los siglos III y IV. La colección de Elvira*. Malaga.; Maurice MEIGNE (1975), 'Concile ou collection d'Elvire?', *Revue d'histoire ecclésiastique* 70 (1975). 361-383.

⁴² Szabolcs Anzelm SZUROMI (2013), 'The paleo-Christian characteristics of the Catholic priesthood and their effect on Medieval (9th-12th century) structures of priestly formation', *Studia Canonica* 47 (2013). 467-478.

⁴³ Szabolcs Anzelm SZUROMI, 'Оригинальный текст и дата Собора Гангры - размышления об армянском текстовом свидетельстве', *Patmowt'jown ev Hasarakagitowjown* (megjelenés alatt).

A „német” módszer elterjedése és sajátosságai

Közismert, hogy már a XVIII. századtól jelentős fejlődésen ment keresztül az irodalomtörténeti módszer alkalmazása. Ezt a módszert, mint annyi más újdonságot (vö. bibliakritika), először a protestantizmus használta fel, így a leghatékonyabb alkalmazása német nyelvterületen történt.⁴⁴ Ehelyütt mindössze Johann Lorenz Mosheim (†1755), Ferdinand Christian Baur (†1860), és Karl Lachmann (†1851) munkásságára szeretnénk utalni.⁴⁵ Közülük Karl Lachmann volt az, aki a források szövegkritikájához alkalmazott filológiai elvek meghatározása terén ért el maradandó eredményeket. A német tudományosságban alkalmazott új módszer megjelenésének nagyszerű következménye, a *Monumenta Germaniae Historica* sorozat megindítása (1826kk.), és az új, szövegkritikai módszer következetes alkalmazása.⁴⁶

Ha a fentieket összevetjük a XIX. század közepétől meginduló katolikus forráskiadásokkal – itt elsősorban Jacques-Paul Migne és társai tevékenységére utalunk – a fő cél jelentősen eltért a német iskolától.⁴⁷ A Migne féle, eredményeiben mindezidáig legnagyobb szabású keresztény ókort és középkort feldolgozó, 1845-1850 között végzett kiadói munka az egyházi írott örökség minél teljesebb hozzáférhetővé tételére irányult, amit a rendelkezésre álló legjobb kéziratok nyomtatásban történő megjelenítésével igyekeztek megvalósítani. Így a sorozat a kritikai módszer helyett előtérbe állította a diplomatikai kiadást, amely sokszor komoly bizonytalanságot jelent a kiadott szöveg megbízhatóságát illetően. Ez a módszer nem volt tekintettel a fő szövegtanú-csoportok legalább lábjegyzet szintjén való feltüntetésére. Jean-Baptiste Pitra (†1889), aki korábban maga is a Migne által vezetett csoport tagjaként tevékenykedett, felfigyelt a német módszer jóval precízebb jellegére, így ő volt az, aki a katolikus forráskiadványokban elsőként alkalmazta a német kritikai módszert. Ez a mű az 1864-ben és 1868-ban Rómában napvilágot látott *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta*, amelyben a keleti egyházak forrásai kerültek kiadásra, két kötetben. Pitra, a munkához lehetőségeihez mérten minden kéziratot felhasznált, hogy a legjobb minőségű szöveget tudja a főszövegben elhelyezni, valamint a számos eltérő változatot is fel tudja sorolni a jegyzetapparátusban.

⁴⁴ Részletesen, vö. SZUROMI Szabolcs Anzelm (2006), 'Az egyházi források feldolgozásának szempontjai', *Kanonjog* 8 (2006). 49-77, különösen 64-66.

⁴⁵ Henz QUIRIN (1961), *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*. Braunschweig. 166-167.

⁴⁶ *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum*. Berolini-Hannoverae-Minaci, 1826ff.

⁴⁷ Munkájáról, vö. SZUROMI Szabolcs Anzelm (2003), 'Jean-Baptiste Pitra és műve, a *Iuris Ecclesiastici Graecorum Historia et Monumenta*'. In BAÁN István (szerk.), 'A szent atyák nyomdokait követve'. In memoriam Ványó László. Budapest. 375-386.

A mindmáig alkalmazott „német” kritikai módszer alapvető jellegzetességei, hogy 1) a szövegek kritikai vizsgálatakor többségében megkérdőjelezzük a tradíció szerinti keletkezési helyet, mint tényekkel ritkán alátámasztható, így nem megbízható információt; 2) meghatározzák forrás feltételezhető eredeti keletkezési nyelvét a rendelkezésre álló szövegtanúk és töredékek alapján; 3) kialakítják a szövegtanúk egymástól függő származási korfáját (ágrajzát); 4) végül, az ugyanazon nyelvű és keletkezési helyű fennmaradt töredékekből a mű lehető legteljesebb rekonstrukciójára tesznek kísérletet.

A hagyományos kritikai „német” módszer természetesen jelentős pontosításokon ment keresztül a XVIII. századtól napjainkig, amely folyamat számos kiemelkedő kutató munkájának volt köszönhető. Ezek a lényegi pontosítások az egyes szövegek rekonstrukciója és kritikai kiadása tekintetében a következő négy pontban foglalhatók össze: 1) a különböző nyelvű rekonstruált szövegek és szövegverziók összehasonlítása és kronologikus sorrendbe állítása; 2) más – kortárs, vagy korábbiként definiált hasonló tartalmú – gyűjteményekkel történő összehasonlítás; 3) a szövegfejlődési elmélet felállítása a konkrét forrás kapcsán; 4) a szövegkritikai apparátus elkészítése. A felsorolt négy elv egyre határozottabban és következetesebben érvényesül az elmúlt másfél évtizedben a források kritikai kiadására szakosodott mértékadó sorozatok metodológiájában (*Sources Chrétiennes*; *Corpus Christianorum* (Series Latina); *Corpus Scriptorum Orientalium*; *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*; *Texte und Untersuchungen*, stb.). Ehhez a lényegi változáshoz – amint azt előbb már megjegyeztük – elengedhetetlen volt több mértékadó kutató maradandó tudományos munkája, mint pl. Eduard Schwartz, Bernard Botte, Hubert Kaufhold, Arthur Vööbus, Franciscus Xaverius Funk, Hans Achelis, Johannes Fleming, Marcel Metzger, Charles Munier, Periclés-Pierre Joannou, Richard H. Conolly, Paul Bradshaw, Alistair C. Stewart, stb.

*A „német” módszer újraértékelésének szükségessége
a legutóbbi évek kutatásai alapján*

A felsorolt módosítások, a kifejtett új szempontok jól mutatják, hogy a „német” módszer fokozatosan fejlődött a XVIII. századtól fogva, ami jelentős új tudományos eredmények elérését tette lehetővé a ’90-es évektől. Az elmúlt másfél évtized kutatási eredményei erőteljesen árnyalni kezdték a „német” módszer merev álláspontját, amelyre talán a legjobb példa Aram Mardirossian 2010-ben publikált munkája.⁴⁸ Az új gondolkodási formát el-

⁴⁸ Aram MARDIROSSIAN (2010), *La collection canonique d'Antioche. Droit et hérésie à travers le premier recueil de législation ecclésiastique (IVe siècle)*. Paris.

sajátító kutatók közül feltétlenül említésre méltó Paul Bradshaw, és Alistair C. Stewart.

Aram Mardirossian – ahogy arra előbb utaltam – 2010-ben rekonstruálta a *Syntagma Canonum* legősibb változatát (342 utáni keletkezési dátumot valószínűsítve) és bizonyította az ‘Antiochiai-gyűjteménynek’ is nevezett kollekció antiochiai eredetét.⁴⁹ Ezzel megdőlt az első alapelve az addigi kritikai módszerek, azaz, hogy „az emberemlékezetet meghaladó hagyomány a keletkezés helyéről, alapvetően tévesnek tekintendő.” Stewart már 2015-ben számos *Traditio Apostolica*-val kapcsolatos megállapítást cáfolt⁵⁰; jelen sorok szerzője pedig 2016-ban meggyőzően bizonyította Hubert Kaufholdnak⁵¹ az örmény forrásokra vonatkozó kritikus érveit⁵². Bradshaw, Stewart és jelen sorok szerzője számos ponton módosította a legfontosabb – az Egyház első négy évszázadához tartozó – doktrinális és diszciplináris szövegek keletkezési helyét, idejét, és nyelvét. A változásokból jól látszik, hogy a korábbi merev álláspontot felváltotta a keletkezés tradíciójának megfontolása, a görög nyelv feltétlen elsőbbségének megkérdőjelezése, és a szövegekben lévő helyi szokások figyelemvétele, segítve ezzel az eredeti szövegforma összeállításának a lokalizálását.

Konklúzió

Az elmúlt másfél évtized (különösen a legutóbb öt év) világosan alátámasztja, hogy a XVIII-XIX. században kidolgozott szövegkritikai alapelvek merevsége számos téves nyelvi, tartalmi, és helymeghatározási problémát eredményezett, azzal együtt, hogy a kiadott szövegek minősége továbbra is jónak nevezhető. Sőt, megállapítható, hogy a területen tevékenykedő komoly kutatók munkájának köszönhetően, az eredeti merev szövegkritikai elvek és értelmezési szempontok is jelentős mértékben pontosításra kerültek a XX. század elejére.

Azonban, fentiekben ismertetett művek és kiadásai bemutatásából, valamint a szakértők által alkalmazott módszertanból az is kellően világossá vált, hogy a klasszikus „német” kritikai iskola megközelítése, még a később-

⁴⁹ Mardirossian 2010.

⁵⁰ Alistair STEWART-SYKES (2015), *Hippolytos: On the Apostolic Tradition*. Yonkers, NY. (Popular Patristics Series, 54.).

⁵¹ Hubert KAUFHOLD (2012), ‘Sources of Canon Law in the Eastern Churches’. In Wifried HARTMANN – Kenneth PENNINGTON (eds.), *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*. Washington, D.C. (History of Canon Law, 4.) 215-342.

⁵² Szabolcs Anzelm SZUROMI (2016), ‘Influence of the Ancient Canonical Collections which Basically Maintained an Existence in Armenian on the Universal Ecclesiastical Legislation’, *Ius Missionale* 10 (2016). 151-171, különösen 160.

bi módosításokkal együtt is, elengedhetlenné teszi egy újabb – jóval szer-
teágazóbb, és az összehasonlító szövegkritika elveire, továbbá a szövegek-
nek a hagyományban megőrzött eredetét komolyan (objektíve) – mérlegelő
módszer bevezetését, a legkorábbi egyházfegyelmi források keletkezési he-
lyének, idejének és eredeti tartalmának pontosabb megállapításához. Ehhez
a következő szempontrendszer állítottam fel 2022-ben, az Egyiptomban
lefolytatott alap kutatások eredményeit figyelembe véve: 1) a használt jogi
és liturgikus szakkifejezések vizsgálata; 2) a további szöveg tanúban elő-
forduló, ugyanezen szakkifejezések megfelelő párhuzamának azonosítása;
3) a teológiai és egyházfegyelmi szakkifejezések összevetése minden is-
mert kortárs egyházfegyelmi és teológiai normákat tartalmazó szöveg és
szövegtörredék szakkifejezés-rendszerével; 4) megvizsgálni azon későbbi
forrásokat, amelyekre szövegszerű befolyást gyakorolt a konkrét vizsgált
szöveg. A felsorolt szempontrendszer hatékonyságát nemcsak a fentebb fel-
sorolt korai egyházfegyelmi források jóval pontosabb meghatározása tá-
masztotta alá, hanem mindennek Alexandriai Szt. Kelemen művei egymás-
hoz való viszonyának, a szóbeliség jellegzetességeinek a bizonyítása, és
a datálásban bevezetett módosítások is.⁵³

SZABOLCS ANZELM SZUROMI O.Praem.

*A re-evaluation of the method used to identify the ecclesiastical sources
of the first four centuries*

The canonical sources of the first four centuries (e.g., *Traditio Apostolica*, *Constitio ecclesiastica apostolorum*, *Concilium Eliberitanum*), their origins, interactions, authorship, structure, classification, content, their interrelationship and impact on the subsequent canonical regulations and collections, have been the subject of many voluminous works during the last two decades. Indeed, the compilation of such comprehensive works – or works discussing a specific and significant source – has been greatly stimulated over this period. The reasons for this are the increasingly precise and consistent use of textual-critical principles; the concern to place the content of the sources in their proper – contemporary – context; and the analysis and discovery of a large number of previously unknown texts, with particular emphasis on the development of fragment studies. As a result, it has become possible to determine much more precisely the date and place of the most important early ecclesiastical sources.

⁵³ Szuromi Szabolcs Anzelm alap kutatása Dayra al-Suryān-ban, a Deir Mari Mina-ban, és az Alexandriai Nemzeti Könyvtárban (2023. március 21-25.); vö. Szabolcs Anzelm SZUROMI, *Ecclesiastical sources of the first four centuries - new methodological approaches to the analysis of the original manuscripts*, Berlin (megjelenés alatt).